

SEMATIZMUS MAGYAR MÓDRASEMATIZMUS – A SZÓ JELENTÉSE ÉS KONTEXTUSA A SZOCREÁL IRODALOMKRITIKÁBAN

Magdolna Balogh

Literárnovedný ústav MAV

Abstrakt: *Schematizmus v maďarskom štýle.* Autorka interpretuje pojem schematizmus, vychodiac z požiadaviek deskriptívnej a normatívnej socialistickorealistickej pseudoestetiky. Schematizmus bol jedným z negatívne zafarbených pojmov, ktorý nebol charakteristický pre celý vývin socialistického realizmu, ale skôr pre jeho prvú, začiatočnú fázu. V čase počiatkov socialistického realizmu bol schematizmus počas niekoľkých rokov interpretovaný ako svojrázna, detská choroba, ktorú je možné prekonať a ktorú bolo možné vnímať ako výsledok ideologickej nezrelosti autorov, a preto len ako nevyhnutný vedľajší jav vývoja.

V pozadí oznámenia „boja“ proti schematizmu bolo zistenie, že diela napísané s ohľadom na pravidlá socialistického realizmu sú v podstate bezduché, vyumelkované, zobrazenie postáv a konflikty, ako aj svet predstavený v diele sú neautentické. Predstavitelia kultúrnej politiky danej doby však nemohli priznať, že schematické diela existujú práve ako následok predpísaných požiadaviek. Preto podľa absurdnej logiky prebiehal samotný boj proti schematizmu prostredníctvom schematických argumentov, a teda aj požiadavka likvidácie schematizmu bola formulovaná schematickým spôsobom. Samotný zápas preto už nemohol viesť nikam.

Problematika schematizmu v Maďarsku stála v popredí záujmu v rokoch 1951 – 1952. József Révai (1898 – 1959), hlavný ideológ kultúrnej politiky režimu, bol aj hlavným redaktorom denníka *Slobodný národ*, a to až do roku 1953, keď ho zbavili tejto funkcie. Boj proti schematizmu v Maďarsku prebehol pod jeho vedením.

V centre boja proti schematizmu v Maďarsku stála slávna diskusia majúca zlú povest' o románe *Odpoved'* autora Tibora Déryho, ktorá prebiehala v roku 1952 (prvý zväzok: 1950, druhý zväzok: 1952, diskusia je z toho istého roku). Terčom diskusie pléna Zväzu maďarských spisovateľov bol dvojzväzkový román Tibora Déryho (1894 – 1977), ktorý v očiach súčasníkov reprezentoval talentovaného socialistického spisovateľa. Po úvodných slovách novinára Miklósa Gimesa nasledovala zničujúca kritika Déryho z pléna, ktorá smerovala najmä k druhému zväzku Déryho románu. Hlavnou príčinou kritiky bol fakt, že spisovateľ nezdôraznil rolu komunistickej strany v rozvoji hlavného hrdinu Bálinta Köpeho. Proletársky chlapec totiž nevstúpi do strany (podľa Déryho predstavy by do nej vstúpil až po roku

PHILOLOGIA, vol. XXVII n°1 (2017): 45-54

1945, a to v plánovanom tretom zväzku románu, ale Déry už v ďalších zväzkoch nepokračoval). V závere diskusií J. Révai akoby „prepísal“ Déryho román.

Z hľadiska nasledujúcich udalostí spočíval význam diskusií v tom, že ponúkali príležitosť na zorganizovanie spisovateľskej opozície. Útok proti jeho osobe postavil Déryho na stranu formujúcej sa opozície. V roku 1956 sa stal jedným z vedúcich predstaviteľov spisovateľskej opozície, po porážke revolúcie v procese represálií figuroval ako jeden z hlavných obžalovaných a odsúdili ho na deväť rokov väzenia. Pod vplyvom medzinárodného protestu dostal amnestiu a dostal sa na slobodu v roku 1960. V Kádárovom režime sa vyrovnal s mocou.

Schematizmus sa objavil aj v období Kádárovho režimu, čo dokumentujú aj spisy Hlavného riaditeľstva nakladateľstiev (táto inštitúcia plnila rolu cenzúrneho úradu). Keď sa rola a prestíž literatúry v tomto režime podstatne zmenšili a do popredia sa dostali iné médiá ako tlač, rádio a televízia, schematizmus (nielen v literatúre, ale vôbec) postupne stratil na aktuálnosti.

Kľúčové slová: schematizmus, socialistický realizmus, József Révai, Tibor Déry

Abstract: *Schematism, Hungarian style.* The author bases her interpretation of the concept of schematism on the requisites of the prescriptive and normative socialist realist pseudo-aesthetics. Schematism used to be a concept bearing negative connotations. However, it was not a characteristic feature of the entire period of socialist realism, only of its early era. It was interpreted as a sort of a childhood disease after the establishment of socialist realist principles, attributed to the perceived „ideological immaturity” of the authors and put down as an inevitable side-effect of progress.

The reason for the announcement of the „fight” against schematism was the objection that the works were lifeless and flavourless, the figures and world portrayed in the works lacked credibility and the conflicts were artificial. However, the contemporary politicians responsible for cultural issues could not admit that the existence of the schematic works was the direct consequence of the prescribed artistic principles. Thus, with an absurd twist of logic, the fight against schematism was carried out with schematic arguments, demanding the liquidation of schematism with schematic methods, which, of course, led nowhere.

The topic of schematism was at the forefront of ideology in Hungary between 1951 and 1952. József Révai (1898-1959), the major ideologist of the regime's cultural politics, was also the editor of the party's newspaper, the Free People, until being set aside in 1953. The Hungarian fight against schematism was carried out under his leadership.

At the center of the history of Hungarian anti-schematism was the infamous *Felelet*-debate, with Tibor Déry, the man who was considered the representative of a talented socialist writer by his contemporaries, coming under fire from the plenum of the writers' association for his novel *Felelet* (Answer). A scathing critique of the second tome of Déry's novel was delivered by a journalist Miklós Gimes. In the afterword of the debate, Révai almost rewrote Déry's work there and then, his main objection to the novel was that Déry's portrayal of the

Communist party did not sufficiently showcase the significance of the party in the progress of the novel's protagonist, Bálint Köpe.

From the perspective of future events, the significance of *Felelet*-debate was that it provided opportunity for the formation of the literary opposition. The attack on his work made Déry side with the emerging opposition: he was one of the leaders of the literary opposition in 1956 and a main defendant in the proceedings against writers, being sentenced to 9 years in prison. He was given amnesty and freed in 1960 after international outcries against his imprisonment. In the Kádár era, he made a compromise with the regime.

Schematism has surfaced in the post-Stalinist Kádár era as well, as shown by the documents of the Directorate of Publishing Houses. However, as the prestige of literature decreased considerably in the Kádár era, being replaced at the front with press, radio and television, schematism gradually lost its actuality as well.

Keywords: schematism, socialist realism, József Révai, Tibor Déry

A preskriptív és normatív szocreál pszeudo-esztétika néhány pozitív jelszó, 'lózung' kitűzésével adott keretet az általa eszményinek tekintett művészetnek. (A szocialista realizmus az új ember, a szocialista ember, a pártosság, a népiség fogalmai). Ugyanakkor néhány negatív (illetve a szocreál pszeudo-esztétikában negatív értékhangsúllyal használt) fogalom, amely a szocreál kritika céltáblája volt: a kozmopolitizmus, a naturalizmus, a formalizmus és a sematizmus. A negatív (elitélendő, leküzdendő, kiiktatandó) jelenségeknek a sorába tartozó sematizmus a sztálinista irodalomkritikában nem számított mindig egyformán súlyos hibának. A szocreál elvek meghirdetése idején néhány évig afféle gyermekbetegségként tartották számon, amelyet a szerzők "ideológiai éretlenségének" tudtak be, mintegy a fejlődés szükségszerű mellékjelenségeként könyvelték el.

A sematizmus elleni "harc" meghirdetése mögött az a felismerés állt, hogy a szocreál előírások figyelembe vételével elkészült művek élettelenek, papírizűek, az alakok rajza és az ábrázolt világ hiteltelen, a konfliktusok mesterkéltek, stb. A korabeli kultúrpolitikusok azonban nem ismerhették be, hogy a sematikus művek léte maguknak az előírt elveknek a következménye. Emiatt azután egy abszurd logika alapján a sematizmus elleni harc maga is sematikus érvekkel folyt, és sematikus módon követelte a sematizmus felszámolását, ami persze eleve nem is vezethetett sehová,

A magyar szocreál történetében 1949 és 1956 között két nagyszabású vita volt, az egyik az ún. Lukács-vita, amely 1949-51-ben zajlott, s a népi demokratikus átalakulás folytonossága mellett kardoskodó, a szocialista fejlődés irányában hosszabb átmenetet elképzelő Lukács és az időközben megváltozott pártvonal összeütközése miatt robbant ki. A vita valódi tétje a szovjet érdekszférába 48

Magdolna Balogh

tartozó országok jelenlegi és jövőbeli társadalmi formájának kérdése volt. Lukács elképzelése szerint a népi demokrácia (proletárdiktatúra nélkül), a nagytőke korlátozásával és a koalíció baloldali erőinek összefogásával vezeti a tömegeket a szocializmus felé. Ez az elgondolás azonban 1945 után rövid időn belül aktualitását veszítette, hiszen a kommunistáknak sikerült 1948-ban végrehajtaniuk a fordulatot, melynek következtében monolit hatalomra tettek szert, és kiépülhetett a pártállam.

Összességében a Lukács-vita a berendezkedő magyar sztálinizmus ideológiai felvezetőjének is tekinthető, következményeit tekintve (Lukács a második önkritikáját követően végleg visszavonul a közélettől) pedig jól illusztrálja, hogy az egyén számára súlyos és vérre menő egzisztenciális kérdés volt a párt vonalától eltérő ideológiai állásfoglalás, még abban az esetben is, ha – mint ahogyan Lukács tette – a kor elvárásainak megfelelően “önkritikát” gyakorolt.

A sematizmus problémája az MDP II. kongresszusa után rendezett művészeti konferenciákon került elő első alkalommal. Révai beszéde a *Színház-és filmművészetünk kérdéseiről* címmel hangzott el (1951. október 15.). Révai József (1898-1959) a Magyar Kommunista Párt alapító tagja, a Tanácsköztársaság neves publicistája, a két háború között, amikor a kommunisták illegalitásban tevékenykedtek, az illegális mozgalom fontos személyisége. A Magyarországot irányító ún. négyesfogat (Rákosi, Gerő, Révai, Farkas) tagja. A kiépülő sztálini rendszer kultúrpolitikájának főideológusa egészen 1953-as félreállításáig: 1949-től a Népművelési Minisztériumot úgyszólván az ő személyre szabták, s miniszterként a magyar kultúra egyszemélyi irányítója lett. A párt lapjának, a Szabad Népeknek a főszerkesztője is volt, kivételes újságírói képességeiről, íráskészségéről legendák keringtek. Öntörvényű személyiség volt, akit Aczél Tamás és Méray Tibor később méltán nevezett “kommunista arisztokratának.”

A bevezetőben körülírt abszurd logika magyarázza, hogy Révai szövege a sematizmus jegyeit és a sematizmus elleni küzdelemre való felszólítás ugyancsak sematikus megfogalmazását egyidejűleg mutatja. Ezt olvashatjuk a szövegben: „Az osztályharc nem sorvaszthatja el a nevetést, és nem igazolhatja a prudériát. A klasszikusoknak nincs szükségük mesterséges aktualizálásra, nem kell Shakespeare-t marxistának mutatni, a *Tévedések vígjátéka* maradjon vígjáték. Tragizálni a shakespeare-i vígjátékot, ’osztályharcossá’ tenni, és az egész rendezés kulcsát abban látni, hogy Theseus valamiféle reakciós volt – nem tudom, jobboldali szociáldemokrata vagy klerikális reakciós-e?—azt hiszem, hiba. Ez így tréfásan hangzik, de emlékszem rá, hogy Major elvtárs egyik-másik rendezése kapcsán elég komoly vitákat folytattam vele éppen akörül, vajjon igaza van-e neki, azt állítván, hogy Shakespeare ’kitűnő marxista’ volt, hogy III. Richárd lényegében Hitler Adolf figurájáról volt megmintázva és így tovább.” (Révai 1952, 74). Ugyanakkor azonban az új drámával kapcsolatban 49

azt mondja: “Az új szocialista drámában a Fortinbrasok nem végszóra jönnek, ők a főhősök az első felvonástól az utolsó felvonásig. Az új ember a szocializmus építése közben önmagát nevelő, fejlődő ember: harcban a régi világ erőivel, harcban a régi világ csőkevényeivel azoknak a lelkében, akik az újat vele együtt építik, az új világ építésének külső és belső nehézségeivel—ez az új dráma anyaga.” (Révai 1952, 78)

S az előadás egy másik helyén: “Sematizmus a témák mechanikus ismétlődése is. /.../A magánélet ábrázolása korántsem azt jelenti, hogy valamiféle szakácskönyv-módszer szerint kilóra vagy dekára adagolva és összekeverve kell ábrázolni az új embert: végy 5 deka munkaversenyt, 3 deka szerelmet, 5 deka szabotázst, 3 deka házassági konfliktust, tedd az egészet egy lábasba és keverd össze” (Révai 1952, 82.)

A filmművészet kívánatos fejlődésével kapcsolatban is preskriptív, elvárásokat fogalmaz meg:” Nincs még olyan filmünk, amely igaz, gazdag képet fogalmazna meg a falu szocialista fejlődéséről, nincs egyetlen filmünk még, amely öt éves tervünk valamely nagy alkotásával foglalkoznék, nincs egyetlen filmünk, amely a magyar munkásság hősi múltját és még szebb jelenét ábrázolná. Kell film a munkásifjúságról, amely dolgozik és tanul és új intelligenciává fejlődik: úgy kellene film, mint egy falat kenyér bányászaink munkájáról, kellene film arról, hogyan küzd meg a régi önzés szelleme a munkásban a szocialista tulajdon és a szocializmus érdekében végzett munka új szellemével, kellene film annak az ábrázolására, miért rossz, hogy – mint Rákosi elvtárs kifejezte – megesszük a jövőnket.” (Révai 1952, 85.) Révai persze elég okos volt ahhoz, hogy maga is átlássa a helyzet abszurditását, vagyis azt, hogy amit KÖVETELMÉNYként ír elő a művészek számára, az maga nem más, mint SÉMA, ugyanis az iménti mondatot követő bekezdés így folytatódik:

Mindez persze üres séma is lehet, de az állam, a párt, az irodalom és az élet együtthaladásának érdekében nem mondhat le az ilyen témakörben való tervezésnek a feladatáról. A sematizmus elleni harc közben ne kövessük el azt a másik hibát, hogy rábízunk mindent az írói ihletre. És vigyázni kell természetesen arra a hibára is, hogy a témát, vagy a témakörben szöbajövő témát előírjuk, vagy egyenesen rátukmáljuk az íróra. (Révai 1952, 85.)

Ez a beszéd nemcsak a sematizmus, hanem általában véve a szocreál alapvető paradoxonát mutatja: mintegy állatorvosi lóként lehet szemléltetni rajta a szocreál alapvető ellentmondásosságát, fából vaskarika-szerűségét, ami röviden és egyszerűen fogalmazva a par excellence autonóm művészi alkotómunka, és a művészi alkotás folyamatába erőszakosan beavatkozó, a műalkotást propagandaeszközzé alacsonyító ideológiai előírások inkongruenciájában gyökerezett.⁵⁰

A FELELET-VITA

A magyar sematizmus történetének mélypontja (más megközelítésben centruma) a híres-hírhedt *Felelet-vita*. Ez a mű annak a Déry Tibornak a műve., aki Lukács György szemében a tehetséges szocialista író reprezentálta (ez a típus igencsak hiányzott a kommunista mozgalomból). Déry 1937-ben fejezte be (de csak egy évtizeddel később tudta megjelentetni) realista nagyregényét, *A befejezetlen mondatot*, amelyet (még kézirat formájában megismerve) a *Nyugat*-ban méltatott Illyés Gyula. Dérytől tehát a kommunisták, nem is alaptalanul, az autentikus szocialista nagyregény megteremtését várták.

Déry Tibor (1894—1977) nagypolgári családból származott, 1919-ben a Tanácsköztársaság alatt az írói direktórium tagja volt. A húszas években különböző emigráns folyóiratokban publikált (Kassák Lajos lapjaiban, illetve a Bécsi Magyar Újságban). 1936-ban perbe fogták André Gide *Visszatérés a Szovjetunióból* című művének lefordítása miatt. A bíróság tárgyszereténél hiányára jellemző, hogy a kommunizmusból kiábrándult Gide művének lefordítását „kommunista propagandaként” értékelte, és ezen a címen ítélte el Déryt.

1945 után ő is azok közé tartozott, akik bíztak a kommunista párt ígéreteiben, és belépett az MDP-be (Magyar Dolgozók Pártja), majd az Írószövetségbe is. (Az írószövetségi tagságnak óriási jelentősége volt, hiszen egzisztenciális biztonságot jelentett: az írók előlegeket vehettek fel megírandó művekre, rendelkezésükre álltak ösztöndíjak, évenként díjakat osztottak, üdülési lehetőségeket vehettek igénybe, stb.)

Déry 1950-ben jelentette meg a *Felelet* című újabb regényét, amelyet eredetileg tetralógiának szánt, s amelyben a húszas évektől a fordulat évéig, 1948-ig kívánta bemutatni a magyar társadalom fejlődését, széles körű társadalomrajzban festve le a munkásság életét, osztályharcát, találkozását a forradalmi mozgalmakkal, párhuzamait az értelmiség elégedetlenségét kifejező megmozdulásokkal. A regény első kötetét a kritika lelkesen fogadta, a második kötetrel szemben azonban, (amelyben Déry a valóságnak megfelelően mutatja be a szektás harcokba bonyolódó, maroknyi kommunistát számláló párt tevékenységét), számos kifogás merült fel.

Révai *Megjegyzések egy regényhez* címmel közölt egy hosszú tanulmányt, amelyben dicséri az író elbeszélő tehetségét, atmoszférateremtő képességét, jellemábrázolását, típussteremtő készségét, azaz a legmesszebbmenőkig elismeri írói kvalitásait.

Hamarosan kiderül azonban a szövegből, hogy a regény II. kötetének legnagyobb hibája az ideológus szerint „a harmincas évek munkásmozgalmának teljes eltorzítása. /.../ Társadalomrajz a harmincas évek elejének Magyarországa”⁵¹

ról nem lehet igaz, ha nem szerepel benne kellő súllyal, a történeti igazságnak megfelelően, tehát nemcsak akkori pillanatnyi helyzetét, hanem jövőt formáló kifejlődő erejét is számbavéve, a magyar munkásosztály forradalmi pártja, az akkor föld alatt küzdő kommunista párt, erőfeszítéseinek és harcainak eleven kölcsönhatásában az egész magyar társadalom életével.” (Révai 1952a, 119)

Ebben a rövid bekezdésben az ideológiai töltetű kritikának minden lényeges mozzanata benne van. Fordítsuk figyelmünket a “kellő súllyal” módhatározóra, amely a “történeti igazságnak megfelelően” kifejezés szomszédságában szerepel – ha a szöveg mögé nézünk, a szöveg jelöltjére, akkor nyilvánvaló, hogy a történeti igazság és a kellő súly a kommunista párt jelentőségére vonatkozik, ez azonban a jelzett időszakban egy maroknyi kis csapat, száz-kétszáz ember pártját jelentette, súlya, jelentősége tehát éppenséggel elhanyagolható volt – pontosan, ahogy a “pillanatnyi helyzete” szókapcsolat leírja.

Vagyis Révai úgy fogalmazza bele a mondanivalójába a párt elvárását, hogy közben kimondja a valóságot is, amit azonban megfejelel egy elvárással. Ismétlem, ebben az egyetlen megnyilatkozásban benne van a szocreál kritika lényege.

Déry azonban úgy ábrázolja a munkáséletet, hogy a kommunista párt csak annak periferiáján jelenik meg, többé-kevésbé elmosódott körvonalakkal. A harmincas évek kezdetének magyar munkásmozgalmában Déry csaknem kizárólag olyan alakokat állít homloktérbe, akikben a proletárorszton, a spontán munkásszolidaritás többé-kevésbé ki van ugyan fejlődve, de nincs, vagy alig van bennük forradalmi osztályöntudat. (Révai 1952a, 120)

Révai szerint Déry mesterségesen tartja távol fiatal munkásfiú főhősét, Köpe Bálintot a kommunista párttól, s ezzel alapvető hibát követ el, hiszen a fiúnak és a mozgalomnak egymásra kellene találniuk.

Révainak a regénnyel kapcsolatos másik kifogása az a mód, ahogyan Déry a kommunista diáklány, Nagy Júlia és a nála két évtizeddel idősebb polgár, a tudós Farkas Zénó szerelmi viszonyának ábrázolása.

Ami Farkas Zénó és Nagy Júlia viszonyában, Déry ábrázolásában leginkább megdöbbeneti és visszataszítja az olvasót, éppen az, hogy a kommunista leány értelmével, munkájával, összeforr ugyan a mozgalommal, de érzelmeivel a mozgalmon kívül marad, legmélyebb érzelmi problémáira nem ad választ az a harci közösség, amelyre rátette az életét. /.../ igazi kommunistánál a két érzelm, a párt iránti odaadás és a szerelem nem futhat egymás mellett, megszeretni is csak olyan embert szerethet meg, aki eszmeileg, gondolkodásában rokon vele, és ha nem ma, hát holnap, nemcsak a szerelemben, hanem az új világért való harcban is a társává válhat. (Révai 1952a, 130)52

Magdolna Balogh

Révai végső verdiktje szerint “/e/gyetlen esetben lehet tipikus a szerelem a felső és az alsó osztályok tagjai között /.../, ha ez a szerelem úgyszólván kísérőjelensége, terméke az osztályharcnak, /.../ De az író *ezt* a szerelmet csak akkor tudja helyesen ábrázolni, ha az osztályharcot helyezi előtérbe és az efajta (sic!) szerelem nyilvánvalóan csak az osztályok harcának *mozzanataként* jelenik meg, /.../” (Révai 1952a, 133).

Végül a regény szerkezetének szétesését kárhoztatja, eszerint a két rész két külön regényként fut, nem kapcsolódik egybe, “Dérynek nem sikerült a társadalom alsó rétegeinek és a társadalom felső rétegeinek életét együtt és egyszerre, a maguk kölcsönhatásában ábrázolnia, nem sikerült megmutatnia, hogy a munkásosztály harca és felkészülése a győzelemre határozza meg a felső osztályok bomlását és haláltáncát.” (Révai 1952a, 141)

Maga a vita az akkor még a sztálinista vonalat kiszolgáló Gimes Miklós vitaindító téziseivel indult (amelyek Révai egy évvel korábbi kongresszusi beszéde szellemében a kispolgári irányzatok, az anarchia, a pesszimizmus és a formalizmus veszélyeire figyelmeztetett). A vita maga a kommunista párttaggyűlések szellemében kicsinyes, vélt vagy valódi sérelmekkel fűszerezett összeecsapás volt. Nehéz ma viszolygás nélkül olvasni az egyes megnyilatkozásokat.

Standeisky Éva írja, hogy a tanácskozáson két csoportosulás körvonalai rajzolódtak ki. Az egyikbe Benjamin László, Zelk Zoltán, Déry Tibor, Örkény István tartoztak, a másikba Devecseri Gábor, Aczél Tamás, Somlyó György, Karinthy Ferenc és Kuczka Péter. Az előbbieket Révai “Benjamin-csoportnak” nevezte, az utóbbiakat “az úri-fiúknak”, “Aczél-Karinthy-klikknek”. Aczél Tamás évekkel később így emlékezett: “/.../ mi voltunk az úri fiúk és a sematikusok, és Benjáminék voltak a kevésbé sematikusok. Mi a baloldal, Benjáminék a jobboldal. Révai összeengedett bennünket, összevesztünk.” (Standeisky 2005, 169)

A két csoport ütközése mögött ugyan fel lehet fedezni a sikeresebbek / tehetségesebbek és a kevésbé tehetségesek ellentétét, (Benjáminék a hatalom kedvencei voltak) mégis inkább csak a hatalmon belüli civakodásról volt szó. “A zárszó után fölmentünk Horváth Márton szobájába. Horváth keserűen megjegyezte: ‘Bevégeztetett: a pártnak nincsenek többé írói. Egyetlen lehetőség van – fordult Gimes Miklóshoz—te fogod írni a verseket, maga, Rényi, a novellákat, én meg a regényeket. Ez lesz a magyar irodalom.’” (Kalmár 1993, 724)

Standeisky Éva abban látja az 1952-es vita jelentőségét, hogy elindított egy folyamatot, amely a következő években egy kommunista reformellenzék kialakulásához vezetett. A tanácskozáson ugyanis Eörsi István és Zelk Zoltán a valódi irodalmi érték védelmében ellentmondott Révainak, s ezzel rés keletkezett a monolit kommunista művészetpolitika falán (Standeisky 2005, 53)

171). Déry ekkor még nem szegült szembe a párttal. “Nem kérek azoknak a segítségéből és támogatásából, akik ma bármilyen ponton ellenzékben állnak rendszerünkkel. Akik a párttal nem értenek egyet, azok velem sem értenek egyet.” (Révai-Gimes 1952, 26)

A kommunista írók 1952-ben még egymással vitázó csoportjai 1953 után egymásra találtak. 1956-ban már válllvetve küzdött a reformokért. Aczél Tamás, Zelk Zoltán és Méray Tibor.

KITEKINTÉS – ÖSSZEGZÉS HELYETT

Ami a sematizmus történetét illeti, nem halt el egészen az ötvenes években, hanem a sztálini ideológia egyfajta folytonossága jegyében még a hatvanas években is felbukkan. Magyarországon nem volt cenzúrahivatal. Annak megállapítása, hogy az irodalmi termés megfelel-e a párt ideológiai kívánalmainak, a Kiadói Főigazgatóság hatáskörébe tartozott. A közvélemény nem alaptalanul nevezte „cenzúra-hivatalnak” az intézményt. Az 1954-ben felállított intézménynek miniszteri rangú főigazgatója volt. A hivatal nemcsak koordinálta a különféle kiadói tervek, hanem politikai szűrőként is működött. A KF engedélye nélkül a nyomda nem kezdhette meg a kéziratok szedését. (Veres – Tóth 1992, 15–17)

A Magvető és a Szépirodalmi Kiadó 1961-63-as munkájáról szóló beszámolóhoz fűzött megjegyzésekben ezt olvashatjuk: “Irodalmunk egészére nem a szocialista eszmeiség térhódítása jellemző. Szembeötlően hiányzik – elsősorban regényeinkből – a centrikus pozitív hős /.../ Azok a hősök, akik a legnagyobb nehézségek között is helytállnak, a művekben nem kapnak központi ábrázolást, hiányzik a művekből a társadalmat és a természetet átalakító, a történelmet előre látó és befolyásoló, az emberiséget minden aspektusból felszabadító karakter.

De nemcsak a pozitív hős, hanem a legtöbb esetben a pozitív életeszmény hiányáról is beszélhetünk. Ennek részben az az oka, hogy még nem sikerült leküzdeni a sematizmustól való eléggé általános páni félelmet.” (Veres 1992, 233)

Amennyiben mégis változott az irodalom és a hatalom kapcsolata, azaz az irodalom (és az írók) helye a társadalomban (ezzel a sematizmus-kérdés jelentősége is) a szocialista éra későbbi időszakában, az nem utolsó sorban az irodalom presztízsvesztéseként írható le: a hatvanas évektől a hatalom az

¹ Vö. VERES András: Előszó. In: *A Kiadói Főigazgatóság irataiból 1961-1970*. Dokumentumválogatás. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a jegyzeteket írta: TÓTH Gyula. Vál. Veres András. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1992. 15-17.54

Magdolna Balogh

irodalom helyett a sajtóra és a tömegkultúrára (rádió, TV) koncentrált. Kádár János nem véletlenül mondta az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának egyik első ülésén 1957 februárjában: „A Népszabadság rögtön a puskák után jön.” (Cseh – Kalmár – Pór 1999, 217)

Bibliográfia

CSEH, Gergő Bendegúz – Melinda Kalmár – Edit Pór, eds. 1999. *Zárt, bizalmas, számozott: Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956-1963* (Dokumentumok). Budapest: Osiris Kiadó.

KALMÁR, Melinda. 1993. „A politika poétikája: Irodalomideológia az ötvenes évek első felében.” In *Holmi*. No. 5., 715–730.

RÉVAI, József. 1952. *Kulturális forradalmunk kérdései*. Budapest: Szikra.

RÉVAI, József. 1952. „Megjegyzések egy regényhez.” In: UŐ: *Kulturális forradalmunk kérdései*, Budapest: Szikra, 116–149.

RÉVAI, József. 1952a. „Színház-és filmművészetünk kérdéseiről.” In UŐ: *Kulturális forradalmunk kérdései*. Budapest: Szikra, 41–90.

RÉVAI, József – Miklós Gimes, eds. 1952. *Vita irodalmunk helyzetéről*. Budapest: Szikra.

STANDEISKY, Éva. 2005. *Gúzsba kötve: A kulturális elit és a hatalom*. 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.

STANDEISKY, Éva. 2005. „Apukám házat épít.” In UŐ: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest

TÓTH, Gyula - András Veres, eds. 1992. Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961-1970. Dokumentumválogatás. Irányított irodalom. Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézete.

VERES, András 1992: Előszó. In *A Kiadói Főigazgatóság irataiból 1961–1970*. Dokumentumválogatás. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a jegyzeteket írta: Tóth Gyula. Vál. Veres András. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1992. 15–17.

WOŁOWIEC, Grzegorz. 2004. „Schematyzm.” In *Słownik realizmu, socjalistycznego*. eds. Wojciech Tomasik, Zdzisław Łapiński, 311–314. Kraków: TAIWPN, Universitas.

dr. Balogh Magdolna

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

HAS RCH Institute for Literary Studies

Literárnovedný ústav MAV 1118 Budapest, Ménési út 11–13

balogh.magdolna@btk.mta.hu